

Geopolitiek netwerken

Van democratie naar medi@cratie

Rietveldlezing 1

Henk Oosterling

Gisteravond heb ik nog even snel TV gekeken. Naast het nieuws over nieuwe aanslagen in Irak en Afghanistan en de statements van Amerikaanse politici, heb ik ook de Nationale Bijbeltest gezien die door André Rouvoet werd gewonnen. Ik zag het voltallige Belgische kabinet naar Al Gore's film *An inconvenient Truth* gaan, een film die zelfs premier Balkenende de – electorale – ogen had geopend: samen met Blair heeft hij in Europees verband gewaarschuwd voor de milieuproblemen. Op het Internet zijn vanaf vandaag filmpjes te zien van echte politieke debatten uit de jaren zestig met Den Uyl. Kortom, er was een heel scala van politieken te zien: nationale politiek, wereldpolitiek, relipolitiek, geopolitiek, ecopolitiek. Maar alleen de TV of het Internet verbond ze met elkaar en dat nog op een volstrekt ondoordachte manier.

Binnenkort hebben we verkiezingen in Nederland. We mogen voor de komende vier jaar onze volksvertegenwoordigers kiezen. En die burgerplicht mogen we vanzelfsprekend niet aan ons voorbij laten gaan. Maar de gedachte dat politiek uitsluitend 1x in de 4 jaar als een mediacircus voorbij trekt, is wel bijzonder simplistisch. Politiek, zo zal in deze cyclus worden betoogd en getoond, is door de wijze waarop wij in de media ingebed zijn, tot in de haarvaten van onze zenuwen aanwezig en vaak op zo'n transparante wijze dat we het als vanzelfsprekend beschouwen en er dus niet bij stilstaan.

Verkiezingsprogramma's staan bol van inzichten en beloften die alle keurig door het Nationaal Planbureau zijn doorberekend, zodat we ook weten hoe (ir)reëel het allemaal is. Nu is geld niet een nieuw criterium om de haalbaarheid van de landelijke politiek te beoordelen, maar het is wel een test. "We're only in for the money", zong Frank Zappa en daar valt nog steeds weinig op af te dingen, ook al kent dit in-zijn veel facetten. Er is dan ook niets mis met geld. Maar met dat de suggestie dat er ergens een enorme zak geld in een kluis staat absurd is geworden, omdat er op de keper beschouwd alleen maar digitaal gegenereerde nullen en enen op een interface voorbijschieten, lijkt het dat ook de traditionele invulling van het begrip 'politiek' volstrekt achterhaald is. Of om terug te keren naar waar ik mee begon: worden we pas politieke subjecten – mondige burgers, kritisch consumenten - als we het stemhokje betreden? Of zijn we al veel eerder politiek actief? Wanneer krijgen we met politiek te maken? En wat is in een breder perspectief politieke interesse?

Politiëken

Ppp1

Mijn voordracht probeert deze laatste vraag zo breed mogelijk te beantwoorden. In de afzonderlijke lezingen zal op verschillende aspecten dieper worden ingegaan. Laten we eerst even de term 'politiek' onder de loep nemen. De dikke Van Dale definieert politiek als het geheel van staatkundige beginselen en regels volgens welke een staat, gewest enz. moet worden geregeerd en spits het begrip op allerlei gebieden toe: van asiëpolitiek tot en met werkgelegenheidspolitiek. Staat stat hier voor 'polis'. Dit is overigens ook het kernwoord in 'politiek' en in 'policy' of verzekerings'polis'. Dit betekent zoveel als stadstaat en gaat terug op de democratische Griekse

bestuursstructuur van onafhankelijke stadstaten. Daarbuiten bevonden zich slechts onverstaanbare wezens: barbaren of zoals de door Noord-Afrika trekkende Romeinse legers ze later noemden: berbers. In de 19^e-eeuwse staat wordt politiek voor het eerst als een nationaal en democratisch proces ervaren. In Nederland wordt in 1848 pas de grondwet ingesteld. Alle andere Europese staten die enorm versnipperd waren zoals in Duitsland en Italië, worden pas in de loop de 19^e eeuw tot natie-staten gesmeed.

Ppp2

Dat de huidige politiek deze nationale schaal inmiddels ontstegen is, mag duidelijk zijn. We praten vooral over wereldpolitiek omdat geen enkele staat er zich mer an kan onttrekken. Maar wat gelijk gebleven is, is het object van politiek: machtsstructuren en de verdeling van de macht waarin vertegenwoordiging en participatie belangrijke elementen blijven. De politiek kende voor de Amerikaanse Revolutie (1776) en Franse Revolutie (1789) andere uitingsvormen. Machiavellistische politiek houdt zich bezig met het sluw manipuleren van de macht, terwijl democratische – het heersen van het volk (demos) - het rechtvaardig verdelen van de macht ter meerdere glorie van het volk beoogt. Voor de Franse Revolutie speelde bovendien God een doorslaggevende rol. De koning was diens afgezant en de wet de wereldse uitdrukking van zijn almacht. In een constitutionele monarchie of republiek spelt godsdienst slecht in het individuele leven achter de voordeur of institutioneel achter de kerkdeur een rol. Zijn plaats is ingenomen door gekozen vertegenwoordigers. De religiepolitiek is vervangen door nationale politiek. Theocratieën vinden we nu vooral buiten de westerse wereld. En in feite is er slechts een werkzaam: Iran.

Ppp3

Een avondje TV kijken maakt duidelijk dat macht zich niet alleen maar in parlementen laat verdelen en dat participatie aan de macht via vele kanalen kan plaatsvinden. De media lijken soms oppermachtig, maar dat geldt ook voor grote multinationals. Durfkapitalisten zijn zelfs in staat om een nationale staat in de uitverkoop te krijgen door voormalige staatsbedrijven over te nemen. We staan soms even machteloos tegenover of voelen ons overgeleverd aan ingekankerde ideeën die we moeilijk van ons kunnen afzetten: angst is darin doorgaans de drijfveer. Mar angst is altijd een uitstekend politiek ‘tool’ geweest.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw kwam de slogan op: het persoonlijke is politiek. Micropolitiek betekende dat zoveel als het disciplineren van het verlangen van individuen zodat ze zich als man of vrouw, als homoseksueel of heteroseksueel gingen voelen en gedragen, wat niet in alle gevallen goed uitpakte en geleidelijk aan niet meer als een door God geschonken of door biologie afgedwongen noodzaak werd ervaren. Hoe we ook over de noodzaak van onze seksuele geaardheid denken, we beseffen inmiddels wel dat het verlangen al op jonge leeftijd in banen wordt geleid, overigens zonder dat dit met bewuste opzet werd gedaan.

Het is een cultureel patroon dat disciplinair van de ene generatie op de andere wordt overgedragen. Civilisering, socialisering, cultivering, stileren, et is een glijdende schaal van een macroniveau naar een microniveau. Levenstijl is inmiddels een ingeburgerd begrip. De kritiek op de ‘disciplineren’ van het verlangen is vooral uitgewerkt door Franse filosofen zoals Foucault, Deleuze, Lyotard, Irigaray en Kristeva. Ik kom later op de inzichten van de eerste terug.

Voorlopig kunnen we concluderen dat ‘politiek’ geen eenduidige en zeker geen ongelaaide term is. De term is zeer gelaagd en is van toepassing op vele schalen: van het individuele verlangen tot de wereldpolitiek, van het kijken naar TV tot et kopen van een auto of zelfs een computer. Via deze concrete aankopen en gedragingen

worden schalen en lagen onderling verbonden in een individueel leven dat wellicht niet veel meer is dan de optelsom van al deze politieken.

In deze lezingencyclus zal op deze verschillen worden ingezoomd. In deze eerste presentatie gaat het er vooral de blik voor politieken als het ware open te trekken en verbanden te leggen die niet zo voor de hand liggen. Een gedachte staat hierbij voorop: de huidige samenleving is niet meer de zelfde als die van 50 jaar geleden en al helemaal niet meer als die van 150 jaar geleden. Maar wat betekent politiek in onze geglobaliseerde wereld die aangeduid wordt als: informatiesamenleving, transactiesamenleving, kennissamenleving, netwerksamenleving, risicosamenleving, enz. Door wie wordt deze gerund? Is er nog een regisseur van dit globale Gesamtkunstwerk? Afgaande op de aflatende successen in Irak, kan de enige zelfverklearde kandidaat voor deze post – de VS – worden afgeschreven. Net als God is de regisseur al een tijdje zoek. Een hoofdrol wordt nog krampachtig toegewezen aan wat ooit het Kapitaal werd genoemd. Maar de kapitalist is weggemanaged, leden van de voormalige klassen zijn allen aan eenzelfde mediamieke levensstijl uitgeleverd en het begrip arbeid is in het flikkerende licht van de oplichtende interfaces gevangen of buiten werking gesteld.

Globalisering: nationale schulden en kapitaalmarkten

Dit alles heeft enorme consequenties voor de besluitvaardigheid en de besliskracht van nationale parlementen. Het heeft er veel van weg dat nationale politiek niet alleen klem is komen te zitten tussen grootstedelijke en mondiale politiek, ze is ook uitgekocht door durfkapitalisten. Dit is een van de effecten van wat sinds een jaar of vijftien ‘globalisering’ is gaan heten. Dat het een proces is dat al veel langer gaande is, zal zo meteen met Sloterdijk worden uitgewerkt. Als een discours is ‘globalisering’ echter een recente loot aan de tak van de politieke filosofie.

Het informationeel kapitalisme gaat zelfs zover er prat op te gaan dat zij de democratische controle en toegankelijkheid van de media beduidend heeft vergroot. De louterende werking van de markt wordt steeds meer in stelling gebracht. Deregulering en privatisering zijn aan de orde van de dag. Iedereen lijkt aandeelhouder in dit grote monopoliespel. Toch ligt het niet zo eenvoudig. Ondanks de triomfalistische gebaren van de Minister van Financiën op Prinsjesdag heeft de staat zijn financiële greep grotendeels uit handen moeten geven aan kapitaalmarkten die nu zo brutaal geworden zijn dat ze de BV Nederland proberen op te kopen.

Was vroeger een schuld nog moreel gekleurd, nu is een negatief saldo een investeringsobject op zich geworden. Door een ingenieus systeem van opvangmechanismen, zoals termijncontracten, rentetariefruil en opties kunnen schommelingen in de rentevoet worden opgevangen, of beter: uitgesteld. Valuta en obligatiemarkten reguleren het vermogen van de overheid om de wisselkoers en de rentetarieven te beïnvloeden. Institutionele investeerders zoals hedgefondsen – durfkapitaal en zwerfkapitaal – stropen opportuun de markt af op zoek naar snelle en hoge rendementen voor hun aandeelhouders. Nederlandse pensioenfondsen zitten voor 11 miljard euro in zwerfkapitaal, dat door hedgefondsen wordt beheerd. De grootste geldschieter is het ABP met 6 miljard, direct gevolgd door bedrijfstakpensioenfonds Metaal en Techniek (1,12 miljard euro) en het pensioenfonds van Shell.

Kortom, nationale politiek is afhankelijk geworden van globale financiële markten. Geopolitiek overlapt de nationale politiek. Maar tegelijkertijd wordt deze weer ingebed – Al Gore is daarvan een knooppunt – door de ecopolitiek, terwijl ergens de

relipolitiek altijd wel zijn kop op steekt. Zo blijkt de piramidale opbouw volledig 'embedded' te zijn.

Ppp4

Daarbinnen staan groepen op een andere manier tegenover elkaar dan voorheen. Het is al lang geen machtsstrijd tussen kapitalisten en arbeiders meer. Klassen lijken er niet meer toe te doen nu iedereen er dezelfde lifestyle op na kan houden, ook al heeft niet iedereen hetzelfde te besteden. Het kapitaal is opgesplitst in veel soorten en de besteding ervan lijkt met de speculatie en het aandeelhouderschap in de risico- en transactiesamenleving, hoe beperkt ook, voor iedereen beschikbaar te zijn. De financiële magiër George Soros wijst echter de open kwaliteit van de vrije markt ideologie als 'marktfundamentalisme' van de hand.¹ Ik kom daar in de laatste lezing op terug en beperk me nu slechts tot een korte verwijzing. Het verzet tegen het 'kapitaal' neemt ook andere vormen aan, nu de vabondskassen na de pensioenfondsen er ook toe overgaan hun draagkracht te verhogen door te investeren en te speculeren. Manuel Castells vestigt in zijn drieluik *The Information Society* zijn hoop op de lokale en lichamelijke dimensies van grassroots groeperingen en globaal opererende NGO's als Greenpeace om tegengas te geven. Toni Negri en Michael Hardt variëren op dit inzicht en benoemen de zich creatief verzettende groepen als *multitude* of menigte. Subversie is diffuser en gefragmenteerder, minder georganiseerd geworden. De meest aangepaste vorm is wellicht een consumentenboycot, maar het robuuste andersglobalisten geweld valty er ook onder.

Wat betekent dit voor globaal bewustzijn? De economische globalisering maakt lokale culturen tot decorstukken van een wereldomspannende theaterstuk. Via globaal entertainment - wereldmuziek, exotisch eten, massatoerisme, wereldkampioen-schappen, Hollywood – wordt gepoogd een globaal bewustzijn in gelokaliseerde individuen te verankeren. De onvermijdelijke spanningen die dit bewustzijn in lokale situaties oplevert, worden met politiek-correcte debatten over een multiculturele samenleving en fundamentalisme gepareerd. Volgens Slavoj Žižek in *Pleidooi voor intolerantie* (1998) wordt zo een gemeenschappelijke vooronderstelling van multiculturalisme en fundamentalisme gemaskeerd. Daarachter ligt een depolitisering van de economie. Hoe je dit ook interpreteert, economie, politiek en media zijn hoe dan ook een ander verbond aangegaan in de huidige geglobaliseerde wereld.

Sferologie en drievoudige globalisering

Ppp5

Het verschijnsel globalisering is volgens sommigen echter geen recent fenomeen. Onze globalisering is, zoals Duitse filosoof Peter Sloterdijk in *Sphären* beweert, het voorlopige eindpunt van een eeuwenlange ontwikkeling. Deel 1 *Blasen* heette aanvankelijk 'Archeologie van de intimiteit'. Daarin wordt de intieme relationaliteit behandeld die onze individualiteit mogelijk maakt. Sfeer (sphairos = bal) is "geleefde ruimte als de gedachte, virtuele kogel van het zijn"(67). In deel 1 worden microsferen en auratische universa behandeld: het foetale stadium en de vroege kindertijd. Daar is het gehoorzintuig de toegang tot de wereld: we horen er bij en zijn gehoorzaam, zoals Heidegger het ooit verwoordde.

In 2 *Globen* schetst hij een drievoudige globalisering, Vanaf het begin van de westerse cultuur in 600 voor Christus hebben wijze mannen de sterrenhemel in kaart

¹ George Soros *De crisis van het mondiale kapitalisme* (1998)

gebracht en zijn er wetten afgeleid van de beweging der planeten die niet alleen de opkomst van de wiskunde maar ook die van de muziek hebben geïnspireerd. Dit noemt hij een metafysische globalisering.

Deze gaat aan het eind van de 15^e eeuw over in een territoriale globalisering. Met de uitvaart van Columbus – door kompas, buskruit en navigatiekaarten mogelijk gemaakt - en de ‘ontdekking’ van Amerika vangt de kolonisering aan die pas na de Tweede Wereldoorlog eindigt. De politieke systemen vat hij op als macrosferen waarin groepen mensen proberen hun immuniteit vast te leggen. De natiestaat uit de 19^e eeuw is daarvan de laatste grote politieke constructie.

Wat wij in strikte zin globalisering noemen is slechts de laatste fase van dit voortschrijdende proces. Door de digitalisering is een wereldcontact mogelijk geworden waardoor iedereen overal op elk moment kan zijn. Dat dit slechts voor een zeer beperkte groep mogelijk is, doet niets af aan het feit dat iedere wereldbewoner er door wordt beïnvloed, al was het alleen al door het feit dat de ecologische rampspoed die ons boven het hoofd hangt voor iedereen geldt. In die zin is de globalisering democratisch en egalitair.

In 3 *Schäume* schetst Sloterdijk ten slotte de huidige wereld in zijn totale fragmentatie die niettemin nog samenhang vertoont. In deze polysferische wereld kleven leefgemeenschappen als schuimbelletjes aan elkaar. Deze ‘verschuiming’ vormt een groot Gesamtkunstwerk dat met kunst en vliegwerk bij elkaar wordt gehouden. Door de noodzaak van airconditioning en atmosferische controle is het eigenlijk een grote broeikas die Sloterdijk vergelijkt met het modernistische kunststuk bij uitstek dat in 1851 in Engeland op de Wereldtentoonstelling wordt gebouwd: het Kristalpaleis.

Telen van mensen: beschaving

De afnemende analytisch-kritische zeggingskracht van marxistische categorieën noopt inderdaad tot herbezinning op onze manier van denken over wereld. Sloterdijk exploreert onze ‘transhumanistische of posthumanistische denkruimte’². Hij typeert de cultuurpolitieke dynamiek van het westerse humanisme als “een vriendschapstichtende telecommunicatie via het medium van het schrift”(18). Onze informatisering gaat via de 19^e-eeuwse Bildungscultuur terug op het Renaissance humanisme dat weer teruggrijpt op de klassieke oudheid. Vanaf de Romeinen is humanisme een ‘kettingsbrief’ waarvan de bestellers ‘interpreteren’ zijn. Haar anonieme ontvangers worden uitgenodigd tot de vriendenkring toe te treden. Dat briefwisselingen tussen Erasmus en Luther of oproepen van Duitse denkers aan de natiestaat in wording belangrijke documenten zijn voor respectievelijk het renaissancistische en het rationalistische humanisme, daarvan is iedereen zich wel bewust. Ons huidige onderwijsstelsel is daarvan het resultaat.

Maar dat zo’n literair genootschap begeistert werd door ‘een communautair fantasiebeeld’ of “een sekte- of clubfantasie – de droom van de voorbestemde solidariteit van hen die ertoe uitverkoren zijn te kunnen lezen”(20) met het voor sektarisch denken kenmerkende expansionisme, dat een eeuwenlang voortgezet ‘tem- en teeltmonopolie’(37) praktiseert, kortom dat *lectuur* en *selectie* theorie en praktijk naadloos in elkaar overgaan, dat gaat menig vrijdenkend humanist toch iets te ver.

Toch werpt Sloterdijk slechts de vraag op naar de mogelijkheid mensen te vormen via de lectuur en *selectie*, die sinds Plato’s *Politeia* richtsnoeren voor volksopvoeding zijn en in de 19e eeuw natiestaat tot ‘Bildungs’canon te worden. Lectuur en selectie komen beide van het Griekse ‘legein’ (en daarvan afgeleid ‘logos’) dat naast

² Peter Sloterdijk *Regels voor het mensenpark* (1999), p. 26.

redeneren en lezen ook verzamelen betekent. In onze uitdrukking ‘aren lezen’ klinkt dit verzamelend uit(ver)kiezen nog door.

Lezen, lectuur, selectie, dit alles duidt op het exclusief worden van bepaalde groeperingen die mede delen in de kennis en de cultuur. Aan beschaving ligt een temen teeltproces ten grondslag, stelt Sloterdijk. Dit telen van mensen is een zoöpolitieke opgave: hoe kunnen mensen in een mensenpark dat stad (polis) wordt genoemd zo bij en met elkaar leven (zoön) dat ze elkaar niet de hersens inslaan? Gegeven de verwarde debatten over grootstedelijke veiligheid en inburgering via normen en waarden, is dit blijkbaar nog een hoogst actuele vraag. Niet alleen politiek correct Nederland krabt zich achter de oren – waarom moeten autochtone en allochtone jongeren naar het theater? - ook internationaal vragen dissidente denkers zich af of westerse democratie werkelijk de sleutel tot globale veiligheid is.

Sloterdijks vraag licht tegen de mislukking van dit eeuwenlang beschavingsoffensief op: hoe is de mens nog te telen nu het moderne humanisme klaarblijkelijk heeft gefaald? Welke antropotechnieken, welke politieke en technologische in(ter)venties staan ons ter beschikking om na de Bildungsoffensief van het moderne burgerdom nog mensen te vormen? Volgens welk ‘format’ in‘formeren’ we de mens van de informatiemaatschappij? Dat we in de planetaire mediacivilisatie niet om een wereldwijd kloondebat heen kunnen, staat vast. Op de achtergrond speelt echter een prangender vraag: wat is de hedendaagse mens?

“Filosofen hebben de samenleving steeds weer op een andere manier complimenten gemaakt; het komt er nu op aan haar te provoceren”(63) stelt hij in *Die Verachtung der Massen* (2000). Met deze variant op Marx’s bekendste Feuerbach these is het Sloterdijk aardig gelukt om een groot deel van zijn vakgenoten op de kast te jagen. Ook is zijn omgang met de taal - ‘het huis van het Zijn’ – is zeer specifiek: “De nieuwe politiek begint voor ons met de kunst om woorden te verzinnen die aan boord van de werkelijkheid op de horizon wijzen”(74), heet het in *Europa, mocht het ooit wakker worden* (1995). Het lijken soms louter woordspelingen en woordspelletjes, maar in feite is ieder boek een ‘roadmap’ voor nieuwe ervaringsgebieden.

Politieken

Ppp6

Bij Sloterdijk zijn verschillende politieken te onderscheiden, die historisch op elkaar volgen, maar ook in een remix nog steeds in de huidige globalisering doorwerken. In de *paleopolitiek* van stammen staan niet het individu, maar nomadische samenleving centraal. Vertellingen zijn belangrijker dan schriftelijke overlevering. Het visuele ligt nog ingebed in een psycho-akoestiek: met Heidegger meent Sloterdijk dat mensen letterlijk bij elkaar *horen*. *Sphären* schetst de contouren van zo’n sonosferisch moederschootfantasma: in de embryonale sfeer zijn geluiden en tactiliteit doorslaggevend. Het primaat van de blik wordt via opvoeding en onderwijs opgelegd en wetenschappelijk voltooid in reflectie, verlichting en de panoptische surveillance van het WWW. Sloterdijk wijst erop dat ‘ego-technische media’ - van boek via spiegel tot digitale interfaces - de schijn van de zelfbepaling alleen maar versterken.

In de klassieke of *rijkspolitiek* worden hordemensen tot zoon politikoon. Het humanisme valt samen met de rijkspolitiek die culmineert in de moderne natie-staat. Cartografie en schrift zijn de media van deze panoptisch-imperiale sfeer die naar binnen via sociale disciplineren – hier toont zich Foucaults invloed op Sloterdijk - volgzame, beschikbare en inzetbare individuen reproduceert. ‘Het’ humanisme is weliswaar verankerd in de klassieke teksten, maar het transformeert voortdurend: na

de Renaissance via de Verlichting aan het eind van 18e eeuw gaat het over in het moderne Bildungsproject waar onze pedagogische en educatieve onderwijsinstituten in wortelen: “Wat zijn moderne naties anders dan de werkzame ficties van lezende openbare lichamen die door dezelfde geschriften tot een gelijkgestemde bond van vrienden moeten worden?”(21) vraagt Sloterdijk zich in *Regels voor het mensenpark* af. Ondanks “de geëngageerde strijd voor het terughalen van de mens uit de barbarij”(23), ziet hij er toch een tweeslachtigheid in: naast telende en temmende kent het humanisme ook bestialiserende tendenzen, getuige de geschiedenis van oorlogen en slachtingen die in naam van het menswaardige en de democratie worden gevoerd. In het temmen en telen sluimert de terreur van de selectie.

In de 20e eeuw gaan paleopolitiek en rijkspolitiek weliswaar in het fascisme met zijn hyperhorden en in het para-tsarisme een catastrofaal verbond aan, maar in het Europese ‘theater van imperiummetamorfosen’ - van de kroning tot keizer Otto I in 962 tot het verdrag van Maastricht in 1991 – blijven de goede Europeanen zich profileren als vertalers en over-dragers (trans-latio) van humane waarden. In *Europa, mocht het ooit wakker worden zal Europa geen ‘supranationale Leviathan’ worden maar een seminar waarin “mensen leren de idee van het imperium achter zich te laten”(60)*. Dit kan alleen binnen een *hyperpolitiek* die in overeenstemming met het kynisme een trans- of postimperiale mondiale ‘rijksloosheid’ beoogt: het rijk wordt vervangen door een multinationale federatie, de ontbrekende schakel tussen nationale staten en het VN-complex, gedacht vanuit “een procesfilosofie van het postimperialisme”(61). De afgelopen maanden is weer gebleken hoe problematisch zo’n idee is.

Maar voorlopig zit de cynische mens – verleid via zijn wil tot entertainment om giraal solidair te zijn met het wereldleed – nog bekneeld in een *postpolitiek* waarin imaginaire sociale-uterusconstructies - de voormalige politieke utopia met geborgenheid, intimiteit en solidariteit als parameters - instorten. In deze postpolitieke paniektoestand wordt de megalopathische stress van de rijkspolitiek op lokaal niveau versterkt door de weerstand van etnische minderheden en post-materialistische individuen die wraak nemen op de uiteenvallende totaliteit.

Biopolitiek

Al deze politieke historische constellaties en de beschavende tendenzen die zich daarin voordoen kunnen politiek ook weer anders worden beschouwd. We zien dat in het werk van Michel Foucault, Gilles Deleuze en Giorgio Agamben. Daarin staat één term centraal: biopolitiek. Het gaat hier niet om varkens in de bio-industrie, maar om een politiek die sinds de 19e eeuw het publieke en private leven van individuen in beheer heeft genomen. Laat ik het met een simpel voorbeeld schetsen. Voor 1900 was de vrijheidsstraf een van de vele straffen die een outlaw kon krijgen. Meer dan het ontnemen van de vrijheid was vierendelen, ophangen, tatoeëren en radbraken in zwang. Met de opkomst van industriële processen waar op grote schaal arbeiders voor nodig zijn werd een mensenleven in ieder geval als werkkraft meer waard. Volgens Foucault is dit een van de structurele voorwaarden voor het afschaffen van de doodstraf en het universeel maken van de vrijheidsberoving. Dit ging samen met het inzicht dat een mens kon veranderen. Resocialisatie en normalisering – en dus in termen van het gevangeniswezen: reclassering – zijn de publieke consequenties van de maakbaarheid van de mens, waar ook Sloterdijk op wees. Ons huidige onderwijssysteem komt in het midden van de 19^e eeuw van de grond.

Menswetenschappen zoals psychologie, pedagogiek, seksuologie, psychiatrie zien dan ook pas in de loop van de 19^e eeuw het levenslicht.³

Eenmaal weer vrij kon de gewezen misdadiger weer als werkkraft worden ingezet. Eerder dan het doden werd het optimaliseren en beheren van productieve levenskrachten het politieke imperatief. Volksgezondheid wordt een issue. Zuigelingen­zorg volgt in de 20^e eeuw. Deze socialiserings- en normaliseringsinstituten zijn doortrokken van een bepaald soort macht. Foucault noemt dat ‘discipline’. We moeten dit niet begrijpen als een van boven opgelegde dwang om op een bepaalde manier te handelen, zoals in het leger. Het gaat hier om mechanismen die het kind wel in eerste instantie dwingen maar deze dwang is pedagogisch gelegitimeerd. Op den duur gaat het kind deze dwang als normaal ervaren, identificeert het zich ermee en vindt het in die normaliteit zijn identiteit. Disciplineren vindt plaats door een fijnmazig structureren en betekenis geven van gedragingen binnen opvoed- en onderwijspraktijken. Weten en Macht, stelt Foucault, produceren subjectiviteit.

Ppp7

Disciplineren, dat wil zeggen biomacht, is dus productief – want het schept identiteit - en niet repressief. Het produceert namelijk zelfbewustzijn en maakt dat individuen zich als deel van een geheel – de burgerlijke samenleving – gaan ervaren. Disciplinaire macht en menswetenschappelijke kennis produceren dat wat filosofisch centraal staat in de moderniteit: subjectiviteit.

Biopolitiek beweegt zich dus op een micropolitiek vlak: op het vlak van lichamen en van verlangens. Dit is wat in de slogan ‘het persoonlijke is politiek’ wordt uitgedrukt. De macht van de macropolitiek bestrijden houdt dus in op het micropolitieke vlak beginnen en dus in opvoeding en onderwijs de disciplinerende mechanismen blootleggen die uiteindelijk de macropolitiek aangrijpt om zijn geopolitieke strategieën te legitimeren en door te zetten.

Ppp8

De piramide als machtsmodel schiet tekort om deze werkingen te begrijpen. Ze vormen eerder een netwerk door alle lagen van de samenleving. Op de knooppunten waar de vectoren samenkomen – waar sociologisch gezien allerlei rollen die we in het leven spelen over elkaar heen schuiven – vormt zich een individu. Het individu is het resultaat van disciplineren en niet de uitvoerder ervan, ook al worden er binnen instituties natuurlijk nog piramidale structuren in stand gehouden. Deze kleine repressieve piramides zijn zelf echter knooppunten die door de disciplinerende vectoren worden gegenereerd. Iedereen heeft wel weer iemand boven zich. Maar in werkelijkheid is de verdeling van macht dwars door de piramide heen veranderd. Media hebben daarin een steeds belangrijker rol gekregen.

Ppp 9

Net als cultuurziekten als suikerziekte, kanker, zwaarlijvigheid (obesitas) en anorexia wordt het lichaam via de consumptie en het creëren van behoeften, dat wil zeggen door de productie van verlangen biopolitiek voorgesorteerd voor het neoliberale vrije marktdenken. Dit houdt in dat hyperindividuele aandriften en verlangens die het consumptisme dragen vanuit een diepgeworteld geloof in schaarste in plaats van overvloed al in een vroeg stadium micropolitiek worden geproduceerd. Technologie is daarbinnen steeds belangrijker geworden. Als we Sloterdijk en Foucault vervolgens aan elkaar verbinden ontstaat er een sferisch model waarbinnen het individu als en

³ Zie: Michel Foucault, *De woorden en de dingen. Een archeologie van de menswetenschappen*, Amsterdam, Boom 2006

verzamelpunt van de verschillende sferen wordt gesitueerd. Het is een virtueel knooppunt geworden. In de actualisering van dit verlangen kan het lichaam worden gelezen als en interface. De aansluiting op deze interface van technologie is wat zich in toenemende mate aftekent: het lichaam, zegt Donna Haraway, is een cyborg. Hoe futuristisch dit ook moge klinken, in de dagelijkse werkelijkheid zijn wij steeds mer ingewebd in technologie. Zelfs zo dat al onze gedragingen, gedachten en ten slotte verlangens kunnen worden afgelezen. Privé is via de technologie volstrekt transparant, navraagbaar en dus publiek geworden.

Ppp10

Zo blijkt de piramide een beperkte voorstelling van zaken. Daaroverheen ligt een net werk. Maar de politieken kunnen net zo goed als een elkaar versterkende cirkel worden gedacht, waarbinnen het individu als interface verschijnt.

Ppp 11

Als we biopolitiek in deze termen vertalen en begrijpen dat het lichaam ook een medium is dan is de gedachte dat in het hart van al deze politieken en sleutelfunctie voor de mediapolitiek is weggelegd aanvaardbaarder dan in eerste instantie lijkt.

Ppp 12

Geopolitiek en verzet: Empire/Menigte

Wat dus ooit bij de Grieken aanving met het in kaart brengen van de kosmos en via de kolonialisering van de wereld in de 19^e eeuw uitmondde in de grote imperiale wereldmachten waar de VS de postkoloniale erfgenaam van is, heeft nu zijn beslag gekregen in wat Negri en Hardt het in hun gelijknamige boek *Empire* noemen. Daarin stellen ze zich, evenmin als Sloterdijk, op tegen de globalisering, incorporeren ze de Foucaultiaanse bopolitiek, maar kiezen ze toch weer voor het piramidale model om deze globale webstructuur te verduidelijken. Het Imperium is weliswaar met de globalisering verwebd, maar valt er niet mee samen.

Ppp13

Wat verstaan zij onder het Imperium? Het gaat niet over imperialisme. Dat is een modern fenomeen. Wel draait het om een imperiale machtsstructuur die de natiestaat overstijgt. De soevereiniteit van deze macht ligt in een verstrengeling van overheden (VS, EU) supranationale organisaties (G8, UN, Wereldbank, IMF), niet-gouvernementele organisaties (NGO's), corporative power, dat wil zeggen transnationale ondernemingen en mediaconglomeraten (CNN, Murdoch, AOL, Microsoft). Deze presenteert zich als een universele orde en kondigt dus als het ware het 'einde van de geschiedenis' af. Kortom, de neoliberale wereldorde met zijn vrije markt ideologie. Zij maken een onderscheid in een drietaal schalen en benoemen die met traditioneel politieke termen:

- 1) een monarchie:
- 2) een aristocratie
- 3) een democratie

Daartegenover staat of we kunnen beter zeggen daar dwars doorheen – en dat is tevens de titel van hun tweede boek – beweegt zich de *Multitude* of de Menigte. Negri en Hardts *multitude* of *menigte* is de creatieve essentie van de macht die steeds weer de gevestigde orde – potestas – onderuit haalt. Er zit nog een anarchisme in hun analyse die teruggrijpt op de Italiaanse autonome beweging even na de ontmanteling van de Rode Brigades eind jaren zeventig. Ondanks hun focus op macht in plaats van rechten en plichten en de veelal anarchistische ondertoon, is hun insteek eerder postmodern republikeins dan modern post-marxistisch.

Kracht en macht

Aan hun analyse van de globalisering ligt een filosofische thematiek ten grondslag die via Deleuze en Guattari teruggaat op de 17^e eeuwse Nederlandse filosoof Baruch de Spinoza. Het aan Spinoza ontleende onderscheid tussen *potentia* (creatieve kracht) en *potestas* (autoriteit, macht) – in het Frans bij Foucault en Deleuze respectievelijk *puissance* en *pouvoir* – maakt het verschil tussen micro- en macropolitiek weer op een andere manier duidelijk. Het begrippen paar *virtueel/actueel* ent zich op deze tegenstelling, maar zo dat actualiteit pas als realiteit versteend tot de potestas. Negri en Hardt gebruiken ook Foucaults begrip biomacht dat aan de biopolitiek ten grondslag ligt. Zij proberen echter de inzet van de biomacht om te keren en tegen de gevestigde macht in te zetten. Deze subversieve biomacht uit zich in menigten die hun krachten, hun potentia creatief aanwenden. Zij noemen dit soort groepen, met een knipoog naar de hiphop en rapcultuur, een *posse*. Het verzetspotentieel van de posse wordt door Dieter Lesage nogal in twijfel getrokken. De menigte wordt volgens hem gevormd door een ‘digitariaat’ dat – zoals ooit het 19^e eeuwse proletariaat alleen maar hun ‘proles’ of kinderen bezaten – alleen maar beschikken over een pc en een netaansluiting. De nieuwe nomaden verheffen zich nog boven de ‘unwired have nots’ of digibeten, het huidige lompenproletariaat. De globalisering is dan euforistisch in handen van een ‘globoisie’ die met mastercards de wereld afschuimen.⁴

De beide boeken van Negri en Hardt zijn programmatisch. Er valt veel op af te dingen, omdat evenmin als bij Spinoza aan te geven is wanneer legitieme macht tot stand komt en de omverwerping ervan is gerechtvaardigd. Bij Spinoza volgt ethiek uit het inzicht in hoe de werkelijkheid in elkaar zit. Ethiek valt samen met het inzicht in het wezen van de werkelijkheid. Ethiek is ontologie. Evenals bij Foucault is bij Deleuze dit vertaald als het samenvallen van ontologie en politiek: ieder wezen, iedere bestaande situatie is al micropolitiek bezet en kan – gegeven de productieve werking van de disciplinerende – alleen in die hoedanigheid betekenisvol bestaan. Kracht is altijd al macht. Maar toch blijft de kracht dwars door de macht heen creatief doorwerken en zullen er steeds weer nieuwe coalities ontstaan die zich verzetten: de menigte als posse. In het lezen van Negri en Hardt is dan ook vooral zaak hun inzichten niet in simplismen te vertalen. De menigte is niet een ongeorganiseerde bende die vooral op het lokale gericht zou zijn en het globale en masse verwerpt. Gelet op de hoeveelheid mobieltjes die anti-globalisten – en terroristen, en criminelen- gebruiken om hun acties te organiseren wijzen ze - evenmin als beide andere groepen – de ICT af. Deze wordt echter ingezet om de bewegelijkheid en de connectiviteit te bevorderen die het mogelijk maakt om de creativiteit tot zijn recht te laten komen. In termen van het voorgaande gaat het hier dus om een verstrengeling van macropolitiek en micropolitiek, van geopolitiek en biopolitiek, zij het dat zij de laatste tegen de biopolitieke manipulaties van het Imperium indenken.

Telematica en globalisering

ICT dienstverlening is inmiddels de productietak bij uitstek. Na de massale productie van goederen zijn diensten de grootste bedrijfstak geworden. De telematica die dat mogelijk heeft gemaakt is echter niet per definitie bevrijdend. Het hebben van een pc en een aansluiting is niet bij voorbaat een garantie voor vrije en autonome acties. Terecht wijst Saskia Sassen er in haar boek *Globalisering* (1999)⁵ op dat de

⁴ Dieter Lesage, *Vertoog over verzet. Politiek in tijden van globalisering* (2004)

⁵ Een vertaling van *Globalisation and Its Discontents* (1998) waarin artikelen zijn verzameld waarvan deze thematiek uit 1997 stamt.

elektronische netwerken, die door drie eigenschappen wordt gekenmerkt – snelheid, gelijktijdigheid en onderlinge koppeling (57/143) – als elektronische ruimte een ambigue dynamiek kent: het biedt plaats aan hackersmentaliteit en een open source gedachte, maar wordt tegelijkertijd weer afgegrensd en gepatenteerd: geleidelijk aan is deze ingekapseld in patenten en global surveillance mechanismen. “In dit opzicht denk ik dat wij opnieuw moeten beginnen met de theorievorming over de elektronische ruimte, en dat wij onze analyse moeten losmaken van de eigenschappen van het internet die ons denken over de elektronische ruimte hebben bepaald”(142). Deels dus de openheid en het ontbreken van een hiërarchie, deels de toe-eigening ervan door de machtsconcentraties van de financiële markten. Deze kunnen regeringen naar hun hand zetten of zelf zoals in 1994 in Mexico, tot de orde roepen. Mediapolitiek en geopolitiek vertroeft nationale politiek.

De elektronische ruimte is bovendien niet zo virtueel als we denken. Ze ligt nog steeds ingebed in een fysieke infrastructuur. Daarvoor hoeven we niet alleen naar de gebouwen en arbeidskrachten – centra voor de zakenwereld en geldwezen, naast de bekende nu ook Sao Paolo en Mexico city – te verwijzen, maar slechts het simpele feit in herinnering te roepen dat een glasvezel kabel nog steeds onder grond ligt voordat er sprake is van virtuele interacties en transacties.

Deze geografische verdeling vertoont een “cybernetische segmentatie, waarin zich de dynamiek van ongelijkheid en macht openbaart”(144): commercialisering van de toegang; informatie voorziening voor betalende klanten door gespecialiseerde bureaus; en ‘brandvrije’ netwerken voor grote ondernemingen: intranetten. De enorme investeringen gaan de staatsbudgetten te boven waardoor deregulering en privatisering haast onontkoombaar zijn. Om aansluiting op de wereldmarkt niet te missen zijn overheden geneigd om hand en spandiensten te verlenen. Transnationale bedrijven sluiten contracten met telecombedrijven zoals AT&T en British Telecom (BT) om de wereld van hun producten te voorzien. Hierdoor, meent Sassen, “is er een politiek vacuüm ontstaan”(163).

Centraliteit blijft doorslaggevend. Door de nieuwe technologieën is deze echter getransformeerd: weliswaar virtueel transterritoriaal, maar niettemin ook geconcentreerd in de stedelijke ruimte, al was het alleen maar omdat de aanleg van bekabelde infrastructuur enorme investeringen van tientallen miljarden vereist.⁶

Intranetten zijn de meest op de voorgrond tredende segmentatie. Pas in 1995 ontdekte het bedrijfsleven de potentie van het WWW voor het bedienen van hun klantenkring. De internationale koeriersdienst FedEx maakte het mogelijk voor haar klanten om hun pakketjes over de hele wereld te volgen.

Sassens analyse stoelt op gegevens van voor 2000. De aanslagen op de WTC Towers heeft dit proces alleen maar versneld: informatie en surveillance zijn steeds hechter aan elkaar verbonden. Het lichaam blijkt ook hier het kruispunt als we er vanuit gaan dat niet alleen een mobiel gesprek via GPS traceerbaar is, maar ook de exacte plek waar de beller zich bevindt. Dat is de reden waarom Bin Laden niet meer belt en de Nederlandse soldaten in Afghanistan hun mobieltjes moesten inleveren.

Niettemin concludeert Sassen aan het eind van haar boek: “Er is zoveel veranderd dat de beeldvorming aangaande het internet aan een kritisch onderzoek moet worden onderworpen. De beelden waaraan wij dan moeten denken, zullen wellicht meer en meer van doen hebben met strijd en verzet, en niet zozeer met de romantiek van

⁶ In USA en Japan staan 5 miljoen faxapparaten, in Turkije en Portugal dertigduizend.

vrijheid en wereldwijde koppeling”. Ze benadrukt de verzetsfactor – puissance en posse – in de mediapolitieke setting. Aan het eind van haar boek wijst ze nogmaals op het ambigue inhoud van het fenomeen telematische globalisering. Het gebruik ervan strekt zich immers uit “van milieubeschermers tot fundamentalisten zoals de Christian Coalition in de Verenigde Staten”(165). De ‘Battle of Seattle’ in 1999 werd mede mogelijk gemaakt door de telecommunicatie, die deelnemers over de hele wereld kon mobiliseren en de aanslag op de WTC Towers vereiste slechts het inloggen op mondiale transportsystemen. De laatste zin van haar boek is even raadselachtig als ‘opruierend’: “Alles is klaar voor de strijd”.

Ppp14

Informatisering: (in)formereren en informe

Maar waarin verschilt informatie nu van de kennis waar Foucault en Sloterdijk nog over spraken? Alle mediatechnologie ligt ingebed in kennis: voor de ontwikkeling en het gebruik ervan, voor een adequate omgang, voor de overdracht van gespecialiseerde technische vaardigheden. In die zin zijn ze, zoals Sloterdijk betoogde en Sassen verder toespitste, exclusief en functioneren ze als selectiecriteria. Lesages digitaal verschilt van de digibeten.

Het overdragen van kennis heeft een geschiedenis die nauw samenhangt met de ontwikkeling van technieken en technologie: de initiaties en riten of de gilden en kloosterscholen van weleer zijn nu een infrastructuur van een ‘éducation permanente’. Toch heeft er ook in het onderwijs een verschuiving plaatsgevonden van kennisverwerving naar het zoeken naar informatie. Postmoderne leerlingen zijn van werk- en leermachines tot flexibele, beschikbare zoekmachines geworden voor wie kennis er niet meer toe doet: gestage Bildung is opgegaan in up to date informatisering, waarin alles wat je niet nodig hebt buiten beeld blijft. Voor een goed begrip van onze huidige machinerie en en inzicht in de educatieve slogan ‘leren leren’ is een onderscheid tussen kennis en informatie dan ook onontbeerlijk.

Manuel Castells typeert in *The Information Age* (1996) informatie als ‘kennis van kennis’. Hij erkent dat agrarische en industriële hulpmiddelen ook informatie veronderstellen en er dus al veel eerder over een informatiesamenleving kan worden gesproken. In onze samenleving zijn het genereren en verwerken van informatie (I), symbolische communicatie (C) en kennistechnologie (T) echter de belangrijkste bronnen van productiviteit geworden. Daarom kwalificeert hij deze als ‘informatieel’.

Bij informatie wordt er niet over de grondslagen van het kenproces nagedacht zoals in een filosofische ken- of wetenschapsleer. Informatie duidt op louter instrumentele wijze wordt door de stapeling van kennis op kennis vrije informatie wordt gegenereerd. Deze komt los van de basale behoeftestructuur van de mens en schept op den duur een eigen, oneindige behoeftestructuur. Dit heeft ingrijpende consequenties voor de hedendaagse onderwijspraktijk. Door middel van didactische modellen als studiehuis en elektronische leeromgevingen wordt - onder het motto ‘leren leren’ - een op efficiënt vergaren en communiceren van informatie gerichte leerhouding geproduceerd.

Van homo sapiens naar homo informans

Is de mens door al deze transformaties veranderd? Heeft Haraway’s cyborg concept enige zeggingskracht? Op het eerste gezicht lijkt het allemaal nonsens. Tenslotte hebben we nog allemaal een hoofd, een romp, twee armen en twee benen en slaan we te pletter als we van het dak afvallen, hoe virtueel de wereld ook is. Toch is dit reën

iets te simpele benadering. De manier waarop huidige jonge generaties nu in het leven staan is volstrekt anders dan de wijze waarop hun grootouders, zelfs hun ouders de wereld in zich opnamen. De wetende mens – homo sapiens – mag evolutionair nog intact lijken, door de volledige reductie van zijn essentie en identiteit in informatie – DNA, scan, pinpas – heeft het er veel van weg dat zijn wezensdefinitie als ‘sapiens’ aan het transmuteren is naar ‘informans’. Politiek gezien – en daar gaat het hier om – zijn er in ieder geval geen spionnen meer nodig om hem in de gaten te houden en zijn spoor te volgen. Doordat de huidige mens – toegegeven een zeer klein deel in het westen, die echter wel het lot van alle anderen bepaalt: biopolitiek is mediapolitiek is geopolitiek - ingewebd is in media die hem een gevoel van verhoogde bewegingsvrijheid biedt en daarmee de illusie van autonomie in stand houdt, is hij voorbij het teel- en temproces van Sloterdijk. Het is de informatie die hem voedt, bevrijdt en tegelijkertijd bindt. De homo informans is door de informatie in dubbel opzicht geboeid.

Ppp15

Informatisering: van kennis naar informatie, van atomen naar infotomen

Voor Castells is informatie: georganiseerde en gecommuniceerde data. Fysiek zijn dit elektronische pulsen uitgedrukt in bits: aan/uit, 1/0. We zijn van een wereld van atomen - het onderzoeksproject van de 20ste eeuw, culminerend in de toepassing van atoomenergie – beland in een wereld van wat ik *infotomen* noem: ongevormde spanningsvelden die pas als informatie onze sociale samenhang produceren. Het onderscheid tussen kennis, informatie en data laat een afnemende materialiteit zien. En daarmee wellicht een afnemende betrokkenheid. Georiënteerde en interessante, dat wil zeggen belangwekkende en -hebbende kennis wordt namelijk eerst ongebonden en ongerichte informatie dat op zich weer bestaat uit betekenisloze, ongevormde data.

In tegenstelling tot louter infotome data is kennis altijd al gebonden aan de wereld. In kennis zit een leerintentie en interesse. Kennis verwerf je. Zij lost je verlangen in - of niet. Zij is, zoals Aristoteles in zijn *Poetica* opmerkt, een georiënteerd genot. Data zeggen wel iets over de wereld, maar gefragmenteerd. Willen ze betrokken zijn, dan moeten ze informatie worden en in gedragingen van individuen indalen.

De wil tot waarheid die eigen is aan kennis ontbreekt in informatie. Informatie heeft geen ontologisch maar een pragmatisch fundament. Zij behoeft daarom geen legitimatie: als ze werkt verbindt ze ons direct met netwerken. De wereld van de informatie is een gegeven: letterlijk een ‘datum’. Informatie wordt je in je handen gedrukt, valt in de postbus of wordt in de e-mail gepushed. Al lopend en browsend kom je informatie tegen, of komt ze op je af. Informatie produceert infotome wensen: je wist ervoor nog niet dat je het nodig had. Het verlangen komt van buitenaf.

Michel Foucault verbindt in *De woorden en de dingen. Een archeologie van de menswetenschappen* (1966) kennis met lichamen. Kennis kan in een langere periode veranderen, maar steunt op een cultuur-historisch breder weten: op een ‘discours’. Zo bepaalt in de modern tijd – na de Franse Revolutie - het menswetenschappelijk discours of *vertoog* ons identiteitsbesef. We gaan naar een psycholoog of psychiater als we ons zelf kwijt zijn. De eeuwen daarvoor – en op kleine schaal nu natuurlijk nog - lieten mensen de duivel uitdrijven.

Nogmaals biopolitiek: subject als micropolitiek product van kennis en macht

Kennis wordt macht als het belichaamd wordt. Wij nemen kennis tot ons om begrip en daarmee grip op een situatie te krijgen. Kennis is in die zin manipulatief en kan alleen in deze weerstand tot stand komen. Kennis verbindt zich uit

gezondheidsoverwegingen - zoals in een academisch ziekenhuis – of uit veiligheidsoverwegingen - zoals in de separeercel in een psychiatrisch ziekenhuis – via machtsingrepen aan lichamen. Daarom noemt Foucault geïdentificeerde en gedisciplineerde lichamen complexen van weten/macht: *savoir/pouvoir*.

Bezien vanuit de machtswerkingen van kennis is er al op het niveau van de opvoeding en het onderwijs, in ziekenhuizen en gevangenissen, op scholen en internaten sprake van het bedrijven van politiek. Foucault noemt dat ook wel *micropolitiek* en deze werkt op het niveau van ons verlangen, van onze lichamelijke krachten, van onze identificaties. In de jaren zeventig heette dat: het persoonlijke is politiek. Daarmee werd bedoeld dat de manier waarop ik mij als man of vrouw voel en gedraag, al micropolitiek is ingegeven door de manier waarop ik wordt gedisciplineerd. Deze discipline voel ik eest als pedagogische dwang – eet met je vork en lepel - maar later identificeer ik me met deze rol en wordt dit een vorm van beschaving. Mijn identiteit is daarom het effect van een jarenlange normalisering en disciplineren die mij als het ware zonder dat ik het beseft 'inburgerd'.

De rol die kennis in de modern tijd speelde voor de identiteitsvorming is sinds kort overgenomen door de informatie. Als we nu zielenpijn hebben, depressief zijn of ons agressief gedragen worden we doorgestuurd naar een psychiater die ons farmaceutica voorschrijft. Een neuroloog is onontbeerlijk. Door neurofysiologische processen in mijn hoofd te beïnvloeden met neurotransmitters wordt mijn gedrag zo gemodificeerd dat ik hopelijk weer tot mezelf kom. Wie ik werkelijk ben ligt nu in laatste instantie vast in een genenpool. Mijn DNA is uniek. Daarmee kan zelfs nanotechnologisch geëxperimenteerd worden. Zijn mijn stamcellen bewaard dan kunnen deze gebruikt worden om mankerende organen na een gerichte kweek te vervangen. Misschien kan ik later wel gekloond worden. Wat van deze speculaties ook bewaarheid zal worden, mijn unieke identiteit ligt nu vast in de informatie van mijn DNA. Dat lijkt ver weg te liggen, maar zodra er een misdaad is gepleegd is niet langer de vingerafdruk doorslaggevend maar mijn DNA. En wil ik de VS binnenkomen – of mijn geld uit de muur halen – dan is een eyescan noodzakelijk.

Nogmaals, het klinkt erg futuristisch, maar in de concrete, micropolitieke werkelijkheid is het mijn chipcard of eyescan die mijn reilen en zeilen bepaalt. We hoeven niet naar *Minority report of Enemy of the State* te kijken om in te zien dat de micro- en macropolitieke focus een volledige informatisering beoogt. In toenemende mate zal mijn gedrag op het wwww – van browsen tot banking – bepalen wie ik ben. Door speciale wetten wordt de opslag van deze gegevens steeds strikter en langduriger. Wie ik ben ligt besloten in de vraag waar ik geweest ben. Bij het zoemen van het mobieltje is de eerste vraag die binnenkomt: waar ben je?

ICT: speculatie en access for all

Maar wat is daar allemaal nu mis mee? Misschien helemaal niet zoveel. Maar het vergt wel een andere blik om jezelf en het gedrag van anderen te begrijpen. Ook op een macropolitiek niveau. Het is misschien te veel gezegd als ik beweer dat de aarde is uitverkocht. Maar ga maar na: kochten we vroeger grond of claimden we rechten in extra-territoriale wateren, met radio, telefoon, vliegtuig en tv is een immense luchthandel ontstaan. Niet alleen worden golffrequenties en vliegroutes, maar ook ruimte boven flats gekocht. De uiterste frontlinies in deze lucht oorlog - ooit in de Eerste Wereldoorlog begonnen - zijn nu opgeschoven naar de UMTS-frequenties waarmee Internet op zakformaat binnen handbereik komt. De speculatieve luchthandel van de e-business kan niet meer afgemeten worden aan de materiële

effecten. Ondanks alle optimistische heisa rond e-commerce is het in het Internet geïnvesteerde geld nog lang niet terugverdiend. De prijzen zijn virtueel.

Ondernemingen geven steeds vaker hun fysieke centrum - kantoren en gebouwen - op. Door de afwezigheid van deze dure, materiële weerstand kan in de snelheid van transparante transacties flexibel naar alle kanten worden meegebogen. In de Nieuwe Economie was winsttoegmerk op korte termijn - dat wil zeggen een kleine vier jaar - geen eerste vereiste meer, evenmin het vergaren van bezit. Het gaat om het creëren van kansen en het krijgen van aandacht. Maar op een bepaald moment zullen investeringen moeten terugvloeien in de zakken van de aandeelhouders. Dat de zeepbel knapte, is dan ook niet verwonderlijk. Sassen wees dar al op, evenals op de cybernetische segmentatie die de selectiviteit binnen dit ogenschijnlijk open proces benadrukt.

Maar individuen zijn niet langer de toetssten, ook al viert het hyperindividualisme hoogtij. Ook Jeremy Rifkin laat in *The Age of Access. The New Culture of Hypercapitalism, Where All of Life Is a Paid-for Experience* (2000) het op bezit en onafhankelijkheid geschraagd, immobiele autonomiebegrip achter zich. In plaats van onafhankelijkheid het in onze post-materialistische overvloedsamenleving om connectiviteit en toegang. Access for all: iedereen heeft het recht niet uitgesloten te worden van en toegang te krijgen tot alle menselijke hulpbronnen. Materie blijft weliswaar bestaan, maar het is in handen van de bevoorraders die het verhuren, leasen of er op een andere manier geld voor vangen. Verkopers en kopers zijn dienstverleners en cliënten geworden, die een levenslange binding nastreven.

Het lijkt erop dat in de euforische versie van deze wereld alles zijn weerstand verliest. Een wereld waarin De Bank meedenkt, streeft ernaar alle weerstanden achter zich te laten. Bill Gates' wrijvingsloos kapitalisme wordt bij Rifkin tot een gewichtsloze economie, waarin gedematerialiseerd geld niet meer wordt opgepot, maar gebruikt wordt om ervaringen en daarmee een zinvol bestaan te leasen. Voor de cartesiaan Rifkin regeert 'mind over matter'. In een eerder boek over het einde van de op arbeid gebaseerde samenlevingen had Rifkin reeds betoogd dat het al lang niet meer om noeste fabrieksarbeid, maar om ondernemend netwerken gaat, waarin een afschaffing van arbeid besloten zou liggen. Bob Black toont in *Primitieve overvloed. Na links de anarchie* (1998) de blinde vlek in Rifkins analyse: iedere revolutionaire utopie levert alleen maar meer werk op. Langere werktijden, hoger rendement en meer werkloosheid zijn functies van een systeem dat in zijn euforische zelfgenoegzaamheid blind is voor de restproducten die het medeproduceert: drop outs, onaangepasten, dissidenten, die al dan niet pathologisch rebelleren.

(in)Dividuen: het belang van het tussen

Maar deze zijn niet meer simpelweg als klasse of subcultuur te localiseren. Biopolitieke ingrepen die voorheen klassen van elkaar scheidde en mensen door massificatie individualiseerden, lopen nu dwars door afzonderlijke individuen heen. Nietzsche wijst er in *Menselijk, al te menselijk* (1886) op dat mensen 'dividuen' zijn voordat ze individuen, ondeelbaren worden: in moreel opzicht houdt dat in dat iets in ons aan iets anders in ons gehoorzaamt. Als autonomie zich in het genotvolle verlangen ontplooit, dan wordt uit deze gespletenheid identiteit geschapen. Geëntertainde dividuen zijn knooppunten op kruispunten van elkaar snijdende lijnen: alleen als deze snijpunten zijn zij ongedeelde individuen. De lijnen worden langs politiek-economische meetlatten getrokken en zijn sinds lang ideologisch onderbouwd: eenmaal getrokken leggen ze binaire opposities, dualismen, dichotomieën en hun problematische verstrengelingen in dilemma's, paradoxen, antinomieën en tegenspraken bloot waarmee de filosofie zich rijk

reken: geest/lichaam, subject/object, nurture/nature, autonoom/verslaafd, noodzakelijk/contingent.

Om deze snijpunten te identificeren zijn niet langer bureaucratie archieven vol handtekeningen of archiefnummers nodig, maar volstaat het digitale password waarmee op alle netwerken wordt ingelogd en de Eyescan om een land binnen te komen of binnenkort om geld uit de muur te trekken. Niet kennis - met het daarin geïmpliceerde geciviliseerde en gerijpte zelfbewustzijn - maar informatie garandeert de ondeelbare eenheid van individuen. Ondeelbaarheid en autonomie worden als 'dividend' geconsumeerd: als aandeelhouder in de collectieve onderneming Samenleving en als aandeelhouder met meerderheidsbelang in het project Lifestyle strijkt de 'prosumant' dit op. Als prosumanten – een zichzelf reproducerende consument - oefenen we invloed uit op de productie van de middelen die we consumeren. Materieel bezit als status is geen issue meer. Elk teken, ieder symbool kan nu worden geleased. Poffen garandeerde ooit een duurzame relatie met de lokale middenstand. Het ging daarbij nog om bestaansmiddelen en een minimum aan genotsmiddelen. Het huidige leasecontract schept een virtuele band tussen cliënten en onderneming.

Er zijn naast aandeelhoudende prosumanten nog wel producerende arbeiders, mondige burgers, kritische consumenten en creatieve kunstenaars, maar hun toekomst lijkt slechts verzekerd als aandeelhoudende vrije ondernemers die uit een pakket verzekeringspolissen en beleggingsportefeuilles kunnen kiezen. De vakbond belegt 'groen' om de stakingskassen van haar cliënten zeker te stellen. Nederlandse kunstenaars worden als kleine ondernemers opgeleid. De groep kunstenaars die de boot missen kunnen via de Wet Inkomen Kunstenaars (WIK) in vier jaar nog een inhaalmanoeuvre uitvoeren voordat ze, bij gebrek aan ondernemerszin, voorgoed als kunstenaar worden afgeschreven. Door de conceptualiteit en de alledaagsheid van het beeldend kunstenaarschap krijgt de artistieke boodschap – het kunstwerk als eindproduct - in de heersende beeldcultuur steeds minder gewicht. Juist deze conceptuele flexibiliteit en creativiteit maken kunstenaars tot gewilde investeringsprojecten voor bedrijven.

Zelfverzekerd leven

De economie draait allang niet meer om goederen. Zelfs diensten blijven achter bij de producten waar het in onze door organisatiedeskundigen als Pine en Gilmore gekarakteriseerde '*ervaringseconomie*' om gaat: samenhangende consumptiepakketten die cliënten een ervaring van samenhang schenken om de door deze consumptie gegenereerde fragmentatie bij te sturen. Misschien dat het product van de toekomst een volledig gefaciliteerd, dat wil zeggen een volledig bezet en zelfverzekerd leven is: een lifestyle waar we niet verantwoordelijk voor zijn, maar aansprakelijk. Ieder moment wordt een investeringsobject in de lifestyle-economie die ten slotte ook de ervaringseconomie zal aflossen. Tijd wordt de meest kostbare 'resource'. Werd in de tachtiger jaren vrijetijdsbesteding tot een academisch vak (vrijetijdsstudies) omgesmeed, tijdsmanagement wordt het vak van de nabije toekomst.

Met Rifkins herdefinitie van de modernistische categorie bij uitstek – autonomie - komt opnieuw het grootste filosofische project van de moderniteit in beeld: de verwerkelijking van vrijheid. Voor Rifkin betekent vrijheid niet autonoom en rationeel het eigen lot bestieren, maar aangesloten zijn en toegang hebben teneinde relaties aan te gaan, verbonden te smeden, betrokken te raken in netwerken met gemeenschappelijke belangen. Vrijheid realiseert zich in de mate waarin we zijn ingelogd. Iets concreter: zodra lidmaatschap en kaartverkoop van voetbalwedstrijden in een gesloten circuit worden kortgesloten om het vandalisme tegen te gaan en toegang tot de sensorisch gemarkeerde rijks-, provinciewegen en stadswijken alleen

weggelegd is voor pinveilige en credietwaardige automobilisten, wordt duidelijk wat deze vrijheid waard is.

Medium is the message: inter-esse

McLuhan stelde al dat een mediatie geen middel, geen instrument is, maar een *event* of gebeurtenis: een experimentele setting waaruit nieuwe verbanden ontstaan en waarin hybride vormen worden geproduceerd. Het medium is de message als het het milieu wordt waarin alle dingen op hun plaats vallen en betekenis krijgen. Het (in)dividu is zo'n midden: pas door de relationaliteit, door connectiviteit is een identiteit pas mogelijk. Het individu is allereerst als *milieu* een *interesse*.

Iedere vorm van weten stoelt volgens Foucault, zoals we zagen, op cultureel en historisch verankerde vertogen. Deze zijn in de loop van de westerse geschiedenis steeds sneller en immateriëler aan volgende generaties opgelegd. Werd in het relaas dat van mond op mond werd overgedragen een kleine gemeenschap nog geanimeerd en geïnspireerd, door de introductie van het schrift in afwezigheid van de ingewijde verteller kan kennis met een beroep op een universeel medium – buiten of in de mens: God, Logos of zelfbewustzijn - beargumenteerd worden doorgegeven. Door de uitvinding van de drukpers werd het aanvankelijk nog fysiek bemiddelde relaas tot vrije, voor iedereen toegankelijke informatie en kan zelfs iedere groep handige alfabeten een technisch hulpmiddel, zoals een bombrief of een atoombom in elkaar knutselen. Met de pc ten slotte is het aanvankelijk mondelinge relaas een informatieel verband geworden dat ons met de wereld en de anderen verbindt.

We leven niet meer in de wereld der dingen. Daarom is de rond 1923 door Georg Lukacs ontwikkelde these over de verdinglijking of reïficatie van menselijke relaties niet meer toereikend. Doordenkend op Marx' opmerkingen aan het begin van *Het kapitaal* (1867) over het fetisjkarakter van de waar – alsof dit een eigen bezielde leven zou leiden – stelde hij toen dat je bent wat je hebt. De rol die Jean Baudrillard 50 jaar later aan tekens toedichtte om de dynamiek van sociale relaties te kunnen beschrijven, is al een bijstelling van Lukacs' these. Nadat dingen tot waar en de waar tot relationele lijm was verklaard, is nu de tot waar gemaakte kennis – informatie – de lijm waarmee de maatschappelijke structuur bijeengehouden wordt. Anders gezegd: informatieel kapitaal en sociaal kapitaal veronderstellen elkaar. Niet atomen, maar infotomen verbinden ons met elkaar. We 'zijn' slechts in zoverre we geïnformeerd en dus ingelogd zijn.

Zoals de waarde van waren een speculatief bestaan is gaan leiden, zo hebben waarheden zich in de mediamieke speculatie – van wetenschappelijk instrumentarium tot interfaces - losgemaakt van materiële dingen. Weerstand oproepen om deze vervolgens weer op te heffen is de drijvende kracht van wetenschappelijk research. De waarde van veel technologieën wordt daarom afgemeten aan hun verheffende macht: aan de mate waarin het researchresultaat het gemak dient, ons lijden vermindert, draaglijker maakt of wegneemt of ons fysieke verval en psychisch leed maskeert of uitstelt.

Maar deze uiterst pragmatische motivatie ten spijt is in de wetenschappelijke empirie 'materie' op de keper beschouwd ver te zoeken: de bouwstenen van de kosmos en ons lichaam zijn vóór alles infotomen. Deze komen pas in beeld op de interfaces van aan deeltjesversnellers, Hubble-telescopen en krachtmicroscopen gekoppelde computers of op grafische weergaves. Deze mediaties bieden ons 'echt' zicht op subatomaire structuren en op de DNA-structuren van het genoom waarin in genetische codes het geheim van ons lichaam en onze geest ligt opgeslagen.

De theologische gestalte van de informatisering ligt dan ook in het verlengde van de recente, sensationele onthulling omtrent het volledig in kaart gebrachte genoom. Daarbij gaat het alleen nog maar over de opslag van infotomen. Het duurt nog jaren voordat deze beelden zijn gedecodeerd. Dat geldt ook voor de informatisering van het heelal. Aan de andere zijde van het informationele spectrum openbaart zich dan volgens de fysicus Frank Tipler de aloude God. In *De fysica van de onsterfelijkheid* (1996) bewijst hij met de informationele gestalten van de bekende goddelijke attributen 'alwetend', 'almachtig' en 'alomtegenwoordig' - een volledig geïnformatiseerd heelal - het bestaan van God. Wetenschap, technologie en religie hervinden elkaar in de informatisering. God blijkt even infotoom als het gen.

Informereren, formeren en het inform

Wat houdt in het licht van het voorgaande informatisering in? Het mag duidelijk zijn dat het om een dubbele operatie gaat: in het doorgeven van informatie (informereren) worden we tegelijkertijd tot informatiedragers of informationele subjecten gevormd (*informereren*). Er blijft altijd een rest over. Ik noem dit met een term van de Franse denker Georges Bataille het *informe*. Dit vormloze of ongevormde in de informatisering een on(be)grijpbaar restproduct dat door de weerstand die het oproept, de informatisering in gang houdt: alles moet geïdentificeerd en opgeslagen worden. Het *informe* is eigenlijk de overtollige ruis die nodig is om een boodschap specifiek te maken.

Informereren en formeren ent informatie op iets ongevormds dat weerstand biedt aan een verdere informatisering: noem het een kleuter die niet wil blijven stilzitten of een hacker die een systeem openbreekt. 'Informe', zo laat Georges Bataille in een korte tekst met de gelijknamige titel in *Documents* (1929) zien, is een onmogelijk predicaat: het benoemt - hoe minimaal ook - iets niet-identificeerbaars. Met *informe* doel ik op dat wat de informatisering bespookt. Het is een soort fantoom van de informatisering. Het zijn *infotome* spanningvelden: data.

Overall waar geïnformeerd wordt, duikt het op. In de wetenschap bijvoorbeeld duidt het ongevormde gegeven ('datum') op de betekenisloze weerstand die de buiten- en binnenwereld aan het volledige begrip ervan bieden. Misschien is het die immense leegte die in de loop van de geschiedenis gevuld is met theologische categorieën als God of mirakel.

Het ongevormde is echter niet iets dat op zichzelf bestaat. Het wordt als een ontwrichtende kracht door het systeem zelf opgeroepen. Door alles in een identair keurslijf te dwingen, door geen enkele speelruimte te laten. Zo onttrekt de orde zijn eigen dwingende geweld stelselmatig aan het oog door het tegengeweld te 'demoniseren' zoals dat sinds kort heet, maar ook hangjongeren komen er voor in aanmerking. Het voor sportevenementen kenmerkende hooliganisme ook maar anders dan we aanvankelijk denken. Hooliganisme is niet het ongevormde. Daarvoor hebben teveel hooligans een gsm-etje. Het ongevormde is het extatische geweld dat, getuige de veldslag bij Beverwijk jaren terug waarbij doden vielen, ook niet door zichzelf organiserende en onderling communicerende voetbalvandalen in de hand kan worden gehouden en dus in het excès een nog groter excès oproept.

Ook de Nieuwe Economie heeft zijn ongevormde restproducten gegenereerd. In een op deregulering en privatisering gerichte globalisering worden met dezelfde onzichtbare hand die een kleine groep goed geïnformeerde prosumenten economisch de weg wijst, in een en hetzelfde gebaar andere groepen resoluut aan de kant geveegd. In het proces van informatisering wordt de blinde vlek van de informatisering - het ongevormde - na een tijdje zichtbaar. Na de val van de Berlijnse Muur heeft de

informatisering zich tot zo'n belangrijke economisch drijfkracht ontwikkeld dat Castells voor dit post-murale economisch bestel de term 'informatieel kapitalisme' reserveert. Daarin openbaart economische geweld zich indirect en verspreid, als gevolg van de complexificatie van de netwerken en democratisering van procedures. Lokaal zijn er wel repressieve factoren aan te wijzen, maar globaal is de repressieve actor van weleer - het Kapitaal - opgegaan in de informatiestromen.

De toename van armoede, ongelijkheid en onveiligheid die sinds het begin van het globaliseringsproces aan het eind van de jaren '70 van de vorige eeuw en de ecologische neergang die ondanks Sao Paulo en Kyoto gestaag doorgaat, detoneren met de euforische stemming waarmee het welgestelde deel van de wereldbevolking zich niet netjes ritsend, maar op Italiaanse wijze – loeihard vanaf een te korte invoegstrook - op Information Highway G8 invoegt.

Politiek en media: mediapolitiek, medi@cratie, radicale middelmatigheid

Ppp16

In een op informatisering gebaseerde globalisering zijn media onontbeerlijk, onmisbaar. Je zou dus kunnen zeggen dat de politiek van deze mediatisering, deze mediapolitiek alle andere politieken hun reikwijdte biedt. Binnen de informatieve samenleving is de verhouding tussen politiek en media niet instrumenteel, ook al tracht het wekelijks tv-gespek met de minister-president deze groteske illusie in stand te houden. Politiek geeft in de media geen acte de presence. Steekproeven, enquêtes en partijcongressen bepalen de maat van de politieke gebeurtenissen. Zij transformeren electorale hoogtepunten tot media-events, creëren politieke crises door het persoonlijk leven tot een politiek statement te transformeren en bombarderen bloedeloze figuren tot symbolische dragers van een politiek vernieuwingsproces.

Het 'bedrijven' van politiek slaat allang niet meer op het nijver en integer timmeren aan electoraal nog onbegaanbare paden of op het reguleren van nationale geldstromen ter meerdere glorie van het eigen volk. In een desperate poging om door het electoraat waarvan ze voorlopig nog afhankelijk zijn, serieus te worden genomen, simuleren politieke partijen een door hen te bewaken nationale soevereiniteit. Binnen de transnationale, geopolitieke dynamiek zijn door wapengekletter begeleide legitimaties van soevereine machtsaanspraken echter allang overgegaan in het globale beroep op mensenrechten. Geprofessionaliseerde, transnationale interventiemachten en peaceforces dwingen, gemotiveerd door VN-directieven en ingezet binnen NAVO-strategieën, deze af.

De noodzaak van ICT-expertise ontmantelt hiërarchieën: het succes van Silicon Valley – de Amerikaanse bakermat van de ICT - heeft aangetoond dat informatieel kapitaal niet zonder sociaal kapitaal van netwerken kan. Democratie is gebaat bij netwerken. Alle electorale retoriek ten spijt worden democratische staten derhalve als bedrijven gerund, ingebed in transnationale netwerken. Ook al worden nog steeds agrarische en middenstandsmetaforen gebruikt om het politieke bedrijf te kenschetsen - er wordt met een ploeg een kar getrokken naar een winkel waarop vervolgens angstvallig wordt gepast - politiek bedrijven is louter interimmanagement geworden.

De virtualisering van interacties en digitalisering van transacties hebben de politiek niet onberoerd gelaten. Een van de eerste gevolgen die voor de hand ligt is de zogenaamde tele-democratie: het sturen en communiceren van politieke instemming en besluitvorming via de elektronische ruimte. Maar dit is slechts de meest voor de hand liggende en simpelste koppeling van de politiek met de media. Media politiek heeft niet alleen de politiek gemedialiseerd, het heeft ook de media gepolitiseerd.

De gedachte dat we in een mediocratie leven lijkt me door het voorgaande meer dan gerechtvaardigd, zij het dat we evenmin als ‘politiek’ het begrip ‘media’ te smal moeten opvatten. Je zou zelfs kunnen zeggen dat de media of de middelen eigenlijk ons dagelijks ritme bepalen. Dat wij ons naar de maat van de middelen gedragen. Dat we met andere woorden: radicaal middel-matig zijn geworden.

Dit inzicht bruuskeert niet alleen onze intuïties ten aanzien van wat politiek en democratie precies vermogen – weloverwogen beslissingen door volksvertegenwoordigers die om de vier jaar vervangen kunnen worden - maar zeker ook ons gevoel van uniciteit en autonomie. Het geeft echter wel aan dat de consequenties van de digitalisering van interacties en transacties op een microniveau veel ingrijpender zijn dan we denken ook al willen we dat besef niet laten doordringen. Het betekent ook dat politiek al op een veel basaler niveau begint. Niet een keer in de vier jaar in een stemhokje, maar ieder moment dat we getransporteerd worden of en mobieltje hanteren.

Het mondiale macroniveau krijgt letterlijk handen en voeten op een mediaal microniveau: media in zoverre ze het dagelijks leven van individuen doorslaggevend bepalen. Concreet gezien gaat het hier dus om al die hebbedingetjes, gadgets en games die we ogenschijnlijk voor onze lol en ons gemak hebben aangeschaft, maar waar we alleen onder protest afstand van willen doen. We willen ze slechts inruilen voor een verbeterde beta versie.

(auto)Mobiliteit: voorbij privé en publiek

Ppp17

In *Eurotaoïsme. Over de kritiek van een politieke kinetiek* (1989) spitst Sloterdijk de radicale middelmatigheid toe op de ultieme vrijheid: dit is een zichzelf versterkende wil tot bewegingsvrijheid of auto (=zelf)mobiliteit. De auto is “de technische dubbelganger van het principiële actieve transcendentale subject”(35). ‘Embedded’ collaborerend in communicatie- en transportmiddelen, mobieler dan mobiel, overal op ieder moment bereikbaar en beschikbaar blijkt zelfbepaling vooral ongelimiteerde zelfbeweging: “Als het er zo voorstaat, dan is er geen kritische theorie van de samenleving meer mogelijk – omdat er tussen de kritiek en het gekritiseerde geen werkelijk verschil meer bestaat. (...) Tenzij de kritiek eerst tegen zichzelf indendt en ook het eigene, het nabije en het zelf gewilde aan een onderzoek onderwerpt”(14). ‘Hypokritiek’(12) zoals ik dit besef in *Radicale middelmatigheid* (2000) heb genoemd.⁷ Kinetiek is wel degelijk politiek, omdat de catastrofale effecten die door de cynische wil worden ontketend de mens steeds meer in hun greep krijgen, terwijl deze meent dat hij ze beheerst.

Deze bewegingsvectoren hebben samen met de versnelling die in het gebruik van media zit, de 19e eeuwse scheiding tussen privé en publiek opgeheven. Dit gebeurt al op allerlei andere niveau: op TV komen deelnemers in de uitverkoop van al hun intimiteit volledig tot zichzelf. De meest intense en unieke eigenheid is de volledige break down en de euforische versie daarvan is een total make over. Tegelijkertijd wordt de openbare ruimte, die typische verworvenheid van de moderne stedelijkheid geprivatiseerd en gedereguleerd. Hot items in de architectuurdiscussies zijn semi-openbare ruimten en gated communities. In Almere worden al kavels verkocht met stukken straat erbij waar de vereniging van huiseigenaren zich schadeloos te stellen. De scheiding privé-publiek speelt niettemin onverkort door in het debat over de moslima’s met hoofddoekjes.

⁷ Het boek is uitverkocht, maar de tekst zal binnenkort beschikbaar zijn op www.henkoosterling.nl

Nu alles wat wij te zeggen hebben in een telefoon of mobieltje gebeurt, al het verkeer op internet voor jaren wordt opgeslagen, is er van privégebruik van deze media geen sprake meer. Je kunt weliswaar op de wc telefoneren of in je slaapkamer naar pornosites kijken. Al dit gedrag is door een door transparant doordat het opgeslagen wordt bij providers. Wereldwijd wordt al tientallen jaren door de Angelsaksische bondgenoten via drie geostationaire satellieten – die sus stilstaan en steeds op een punt met de aarde meedraaien – al het telefoon en mobiel verkeer gescreend. Dit systeem genaamd Echelon was tot voor kort volstrekt geheim. Nu de Europese staten hun eigen satellieten hebben gelanceerd – onder de naam Galileo – zal dit afluisterwerk nog intensiever worden.

De voor de 19e eeuwse politiek bepalende tegenstelling tussen privé en publiek bestaat alleen nog maar als illusie om dat andere illusoire denkbeeld – het autonome individu – in stand te houden. Wat individuen bepaalt, is hun netwerk. De politieke basis van identiteit is het verschil en de relationaliteit die door het tussen – door media, midelen of het midden – wordt gegarandeerd.

Intermediale creativiteit

Maar wat zegt dit alles over creatieve netwerkers? De eerste consequentie is dat evenals de autonomie van het subject de creativiteit zich naar buiten stulpt. Creativiteit wordt een functie van intermediale uitwisselingen: “the meeting of two individuals has often triggered more originality than genius in one”⁸. Terwijl neurofysiologie en AI-onderzoek de psychologie van binnenuit uithollen⁹ kruipt van buitenaf het leven steeds dichter tegen de kunst aan. Met Arjan Ederveens ‘creatief met kurk’ als absolute ondergrens en ‘creatief boekhouden’ als criminele marge is creativiteit inmiddels het sleutelwoord geworden voor een zinvolle tijdsbesteding en voor zakelijk succes. Managementboeken propageren ‘brainstorming’.¹⁰ De openheid van ingenieuze invallen en vrije associaties verdwijnt echter zodra deze creatieve uitwisseling ten behoeve van een winstmaximaliserende ‘corporate identity’ moet worden verzilverd. Tegenover deze ‘zakelijke’, probleemoplossende creativiteit ontwikkelen kunstpraktijken een wereldontsluitende of wereldscheppende creativiteit. De intermediale dimensie daarvan garandeert een onvoorspelbaarheid en een ‘doorgroei’, omdat het ‘tussen’ of het ‘inter’ er de micropolitieke motor van is en receptie niet als passieve consumptie wordt opgevat.

Dat het moderne politiek-juridische imperatief van de identiteit deze externalisering van creativiteit niet toelaat, blijkt uit de hardnekkigheid waarmee individuele kunstenaars hun werk blijven autoriseren door handtekeningen, beeldrecht of, zoals in de wetenschap gebeurt, het patenteren van procédés. Er bestaat zoets als Yves Klein blauw. Daartegenover staat echter het succes van Linux en open source.¹¹ Dit duidt op een groeiend inzicht in de intermedialiteit van onze creativiteit. Hier wordt een

⁸ Theodore Zeldin, *An Intimate History of Humanity*. Vintage, Londen 1998, p. 179.

⁹ Zie bijvoorbeeld: Antonio Damasio, *Ik voel dus ik ben*. Wereldbibliotheek, Amsterdam 2001, pp. 308, 314/15. Steven Pinker deconstrueert het geniebegrip in *Hoe de menselijke geest werkt*. Uitg. Contact, Amsterdam/Antwerpen 1998, pp. 365-7.

¹⁰ De auteurs nemen doorgaans kunstvormen als richtsnoer. Improviserende jazzmuziek is favoriet: “Epiloog: And all that jazz: leren(d) veranderen”. Zie: Richard Voorendonk, *Creativiteit en management. Handleiding voor het ontwikkelen en benutten van creativiteit in organisaties*. Academic Services, Schoonhoven 1998, p. 149. Dit zijn actuele toepassingen van boeken als William J.J. Gordons *Synergetics* (1961), Edward de Bono's *Lateral Thinking* (1970) en meer recentelijk Mihaly Csikszentmihalyi's *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention* (1997).

¹¹ Dennis Kaspori, “A Communism of Ideas, Towards an Architectural Open Source Practice” in *Archis* nr. 4, 2004, pp.

organisatorische principe gepropageerd dat stelt dat creativiteit niet langer *in* de mens maar *tussen* mensen en media zit en dat dit 'inter' niet kan worden gefixeerd. Hoe meer het inzicht postvat dat media en mens elkaar letterlijk op de huid zitten, des te acceptabeler wordt de gedachte dat creativiteit primair intermediaal is. Dat met andere woorden, creativiteit niet in eerste instantie *in* een individu, maar *tussen* mensen zit. Dit vergt echter een ander kijk op de specifieke rol van *hedendaags* kunstenaarschap vanuit de minder zichtbare verworvenheden van de avant-garde, waarin creativiteit en autonomie altijd aan het individu worden toegedicht. Mediale zelfreflectiviteit en reflectieve sensibiliteiten werken door in concepten als initiërende autonomie, intermediale creativiteit en interactiviteit. Deze benadrukken het belang van een tussengebied waar kunstenaars onderling in de zelfreflectieve bewerking van hun media in samenwerking met hun publiek(en) nieuwe werkelijkheden creëren. In de productieve bijdrage van alle bij het proces betrokken deelnemers krijgt creativiteit een micropolitieke, wereldscheppende dimensie. Deze vormt een tegenhanger voor de 'commercialisering' van het kunstenaarschap waarin 'Dasein' nog louter als corporate design wordt opgevat.

Ppp 18